

K. VAN DER POLS

Voorzitter tussen 'oud en nieuw'

W.J.A. van den Berg

Het begin

Op 9 november 1963 nam Prof. Oud afscheid als voorzitter van de vvd. Op die dag nam Ir. K. van der Pols de voorzittershamer van hem over. Een voor de partij markant moment. Waarom?

In 1963 was de partij tot de conclusie gekomen dat aan de koppeling voorzitter Tweede Kamerfractie en partijvoorzitter een einde diende te komen. Oud had, naar de mening van velen binnen de partij, weinig belangstelling getoond voor de organisatie als zodanig. Meer nog: hij gebruikte de vergaderingen van dagelijks bestuur en hoofdbestuur allereerst om politieke beschouwingen ten beste te geven, daarmee duplicerend de vergaderingen van de Tweede Kamerfractie.

'Angry-youngmen'¹ als Korthals Altes en Vonhoff en met hen zeer velen vonden vooral dat, na het verkiezingssucces van 1959, aan de uitbouw van de organisatie grote prioriteit diende te worden gegeven. En afgezien van het feit dat ook het klimmen der jaren bij Oud begon te tellen, was het dat streven dat in belangrijke mate de wisseling van de wacht noodzakelijk maakte. Het was overigens geen eenvoudige opdracht om de grote persoonlijkheid die Oud was op te volgen.

De keuze viel in eerste instantie op Witteveen maar wat te doen als hij zou worden opgenomen in het Kabinet, dat na de Tweede Kamerverkiezing van 1963 zou worden gevormd²? En . . . Dr. H.J. Witteveen werd minister in het kabinet-Marijnen. Een reeks kandidaten passeerde in de volgende vergaderingen de revue. De één was te jong, de ander te oud of minder bruikbaar. Tenslotte viel de keuze op Van der Pols, waarbij de meningen verdeeld zijn, als het gaat om het antwoord op de vraag wie het eerst zijn naam heeft genoemd (Oud of Van Riel)³. Van der Pols zou in het bijzonder geschikt zijn om de wens van de partij te honoreren. Die wens was sedert 1959 een zeer duidelijke: de partij meer te doen zijn dan alleen een kiesvereniging.

En zo werd Van der Pols – overigens tot zijn eigen verbazing – voorzitter van de partij.

Wie was Van der Pols? Kornelis van der Pols werd op 21 januari 1906 geboren te Amsterdam, waar zijn vader onderwijzer en later hoofdonderwijzer was. Na de HBS schreef hij zich in als student aan de Technische Hogeschool te Delft. Slechts 21 jaar oud werd hij er werktuigbouwkundig ingenieur. Direct na zijn studie trad hij in dienst bij de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij N.V. Als koperslagersmaat werd hij de fabriek ingestuurd. Na vijf maanden: adjunct-ingenieur-tekenaar. In 1929 kreeg hij een kleine tekenkamer onder zich, waar hij stoomturbines moest construeren. Een jaar later volgde promotie tot chef van een tekenkamer, waar hij de moeilijke taak had onderzeeboten te construeren. Dat was scheepsbouw, dus niet zijn studievak. In 1946 zou hij officieel te Delft de titel behalen van scheepsbouwkundig ingenieur.

Inmiddels was hij in 1940 tot onder-directeur van de RDM benoemd. ‘Onderdirecteur’, aldus de heer Van der Pols, ‘dat was een vak, waar ik helemaal niet in gestudeerd had. Bij de leiding van een bedrijf denk ik aan organisatie, sociaal beleid en planning. Dat alles moest ik leren in de dagelijkse praktijk’⁴. Via een directeurschap van de geaffilieerde scheepsbouwmaatschappij ‘Nieuwe Waterweg’ werd hij op 14 november 1948 tot directeur van de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij benoemd.

Naast deze functie die hij tot 1 juni 1970 bekleedde, vulde hij nog een groot aantal commissariaten, onder andere was hij gedelegeerd commissaris bij Hoogovens. Voorts was hij voorzitter van de commissie-Hoger Technisch Onderwijs van de Academische Raad, voorzitter van de vereniging ‘De Technische School’ te Rotterdam, voorzitter van de Metaalbond, werkgevers-voorzitter Vakraad Metaalindustrie en bestuurslid van de Stichting van de Arbeid. Tevens was hij directeur van het in 1769 gestichte Bataafs Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte: een uitzonderlijk gezelschap met een eerbiedwaardige betekenis voor de ontwikkeling van de wetenschap in Nederland.

Van der Pols was een modern ondernemer. Een zich boven zijn medewerkers verheven voelen viel buiten zijn gezichtskring. Hij woonde in die dagen vlakbij de werf, omdat hij het een voorwaarde vond zelf te zien ‘hoe de werkman leeft’⁵. In dat licht was het dan ook mogelijk, dat hij gedurende een aantal jaren de contrabas bespeelde in het arbeiders-harmonie-orkest.

Hij beschikte over tact en over groot inzicht in de menselijke verhoudingen; een sociaal ondernemer passend in de nieuwe tijd die na 1945 de sociale verhoudingen in Nederland zo zouden kenmerken. Hoewel bepaald iemand die het harmoniemodel op natuurlijke wijze tot het zijne maakte, schuwde hij

de verantwoordelijkheid niet en kon als het noodzakelijk was, resoluut zijn mannetje staan. Was dat ook het geval ten aanzien van het politieke geweld van die dagen? Wat trof Van der Pols op 9 november 1963 aan?

Het politieke bestel in 1963

In de landelijke politiek het volgende beeld. Nederland nog steeds een verzorgingsstaat, maar na de kabinetten-Drees – van Rooms/rode signatuur – sedert 1959 een confessioneel/liberaal Kabinet (het kabinet-De Quay). Dat Kabinet begon met de eerste ombuigingen, om aan de naar veler mening te ver doorgeschoten verzorging een halt toe te roepen. Het vereiste allereerst een ombuiging in de mentaliteit. Echter, regering en parlement namen ook beslissingen die door hun aard nauwelijks pasten in het kader van een beteugeling van de overheidsuitgaven. De pensioenen van de ambtenaren werden bijvoorbeeld op 11 april 1963 waardevast. Maar van nog grotere importantie was het feit, dat in diezelfde Kabinetsperiode de zogenaamde ‘Mammoetwet’ door het parlement werd aangenomen, waarbij de vvd bij monde van het jeugdige Kamerlid Haya van Someren zich fel verzette tegen aanvaarding van dit heilloze plan. Haar argumenten zijn tot op de dag van vandaag steekhoudend.

Op 15 mei werd de Tweede Kamerverkiezing gehouden. De vvd ging terug in stempercentage (van 12.21 naar 10.04) en in zetetal (van 19 naar 16). Het kabinet-Marijnen, dat op 24 juli 1963 zijn werkzaamheden begon, telde echter evenveel bewindslieden van vvd-huize als zijn voorganger, namelijk vijf. Het vice-premierschap had de vvd echter moeten inleveren. Toch werd Toxopeus gezien als de voorman in het Kabinet, terwijl Geertsema de voorzitter van de Tweede Kamerfractie werd. Met hen beiden zou Van der Pols dus nadrukkelijk te maken krijgen.

Ondanks het niet te ontkennen verlies, was de vvd optimistisch gestemd. Want hoewel in noordelijke en oostelijke provincies sprake was van een duidelijke teruggang (mede veroorzaakt door het verschijnsel van de Boerenpartij), was de winst die de partij in 1959 in de gebieden bezuiden de Moerdijk had gemaakt, geconsolideerd⁶. Het behoeft dan ook geen opzien te baren, als in Vrijheid en Democratie met vreugde werd geconstateerd dat ‘vele duizenden katholieke stemmen enerzijds naar de pvdA, anderzijds naar de vvd gaan’. Had Dresselhuys al niet in de twintiger jaren gesteld dat: ‘het liberalisme is als een stad met vele poorten’?. Een van die poorten was thans voorgoed vrij toegankelijk. Het katholieke volksdeel had de vvd ontdekt, maar ook het omgekeerde was het geval. Vooral Brabant en Limburg werden de gebieden waar de nieuwe kiezers (en leden) uit toestroomden⁷. Deze ontwikkeling zou voor de uitbouw van de partijorganisatie grote gevolgen hebben.

1963 was ook het jaar, waarin bij de Tweede Kamerverkiezing nadrukkelijk gebruik werd gemaakt van het medium televisie. Onder andere bleek een debat tussen de lijstvoerders Toxopeus en Vondeling van grote betekenis. Het volgende citaat illustreert die betekenis:

‘Deze verkiezingsstrijd 1963 wordt door een klein, doch bijzonder belangrijk gedeelte bevochten op het tv-scherf. In Amerika is het debat Kennedy-Nixon reeds met klassieke luister omhuld. Zo ver zijn wij hier nog niet. Maar het lijdt geen twijfel dat “de” politiek thans in de huiskamer wordt gebracht. En dan blijkt dat, anders dan vele criticasters denken “zelfs” politici in staat zijn zich kort en trefzeker uit te drukken⁸. Ook die ontwikkeling zou voor de vvd grote gevolgen hebben. Dat het fenomeen van de televisie door ‘de politiek’ was ontdekt, werd geïllustreerd door de strijd die in en buiten het parlement werd gevoerd over uitbreiding en invulling van het tweede net. Wel of geen reclame, wel of geen verzuiling in de ether. Een strijd die nog in de komende jaren politieke gevolgen zou krijgen.

In het licht van de hedendaagse politiek is het voorts interessant te moeten constateren, hoe in 1963 in een rapport van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting⁹ een pleidooi werd gehouden voor het invoeren van een eigen bijdrage in de ziektekosten van de aangeslotenen bij de ziekenfondsen. Steeds met als ondertoon de vraag: hoever strekt de verzorging zich uit en waar vangt de persoonlijke verantwoordelijkheid aan? Diezelfde vraagstelling was er in de landbouw, waarbij doel en functie van het Landbouwschap centraal stonden. Het ontstaan van de Boerenpartij was mede een gevolg van de conflicten die zich binnen de agrarische sector voordeden. Voor liberalen was het duidelijk dat aan de almacht van deze pbo eveneens paal en perk gesteld diende te worden.

Nederland dus duidelijk op de tweesprong: of voortgaande socialisering of liberalisering, met behoud van de zorg voor de zwakken in de samenleving. De individualisering, tot uitdrukking komend in de concretisering van de begrippen ‘mondigheid’ en ‘inspraak’, stond ook centraal als het ging om de vvd zelf. Hoe zag die vvd er bij het aantreden van Van der Pols uit?

De partij in 1963

De 22ste algemene vergadering van 29 en 30 maart 1963 was op een aantal terreinen van fundamentele betekenis. De voorstellen tot reorganisatie van de partij¹⁰ werden vrijwel ongewijzigd aanvaard. Aan die reorganisatie ging een periode van onrust vooraf. Het verkiezingssucces van 1959 deed veel nieuwe leden toestromen, de vvd klom van 13 naar 19 zetels en werd daarmee de derde partij van het land. Eind 1959 werd een voorlopig record bereikt met een totaal aantal leden van ca. 35.000¹¹. Met dat groter aantal leden nam ook het aantal afdelingen toe. Aan het eind van 1959 waren er

416 afdelingen. Die ontwikkelingen zetten echter niet door.

Het dragen van regeringsverantwoordelijkheid (dus ook betrokken zijn bij kwesties die wellicht op ernstige bezwaren stuiten bij een deel van het potentiële kiezersbestand) geeft zeker de liberalen altijd een belemmering in de groei. Toch typeerde Vonhoff die periode als volgt¹²:

‘Reeds nu kan gezegd worden, dat de grote vernieuwing na de bevrijding geleidelijk voltrokken, de gelegenheid heeft geopend tot het ontstaan van een wezenlijke volkspartij. De partij der zindelijke burgerheren is verleden tijd, voltooid verleden tijd’. Was dat ook werkelijk het geval?

Voor wat de samenstelling van het ledenbestand betreft zeker nog niet. De notabelen vormden nog immer de hoofdmoot in dat bestand¹³. Maar wél waren vele jongeren toegestroomd; mede daardoor werd de sfeer van een zekere gezapigheid doorbroken. En het waren vooral de jongeren die én als leden van de JOVD én als leden van de VVD zich roerden. Uit die sfeer kwam ook het Liberaal Democratisch Centrum voort. Een in de ogen van vele gezeten kaderleden van de partij een wat rebels gezelschap. Het LDC vervulde in die jaren een horzelfunctie, waarbij de denkbeelden enerzijds terug te voeren waren tot een verlangen de VVD om te vormen tot een partij die veel gelijkenis (vooral qua politieke denkbeelden) zou tonen met de voormalige Vrijzinnig Democratische Bond, anderzijds was er een streven vooral de partijorganisatie zodanig te hervormen, dat sprake zou zijn van een open organisatie met een zo min mogelijk hiërarchische structuur. ‘Insprake vanaf de basis’, dat was de leuze.

Mede uit die achtergronden ontstond in de partij de behoefte om tot een – naar liberale maatstaven gemeten – radicale verandering, zowel in personen als in bestuursorganisatie, te komen. Een artikel in het vernieuwde blad ‘Liberaal Reveil’¹⁴ met als titel ‘Toekomstbespiegelingen over de VVD’ gaf aan deze wensen op geheel eigen wijze uitdrukking. Of de schrijver de zaken allemaal in het juiste verband stelde, werd overigens door ‘notities van een insider’¹⁵ ter discussie gesteld. De wens tot verandering werd in de praktijk gevoed door het gezamenlijk optreden van voorzitters van kamercentrales (de regionale verbanden). Het hoofdbestuur beklaagde zich overigens herhaaldelijk over dit in zijn ogen niet toelaatbare handelen van deze voorzitters, die de neiging zouden hebben op de zetels van de leden van het hoofdbestuur plaats te nemen¹⁶.

Feiten waren wél, dat de Tweede Kamerfractie die in 1963 was gevormd, een opmerkelijke verjonging had ondergaan en dat voorts de eerdergenoemde algemene vergadering had besloten de samenstelling van het hoofdbestuur grondig te wijzigen. Regionale vertegenwoordigers werden benoemd naast rechtstreeks door de algemene vergadering te benoemen leden van het dagelijks bestuur. Een en ander had een opmerkelijke uitbreiding van het hoofdbestuur tot gevolg¹⁷, terwijl Oud plaats maakte voor drie gezichtsbepa-

lers die de jaren zestig verder zouden domineren: Geertsema, Van Riel en Toxopeus. De twee laatstgenoemden hadden overigens al in de voorgaande periode van zich doen spreken. Zou er ook plaats zijn voor de voorzitter van de partij: een onbekende in het politieke landschap? Aangewezen omdat *hij* zich, vooral als het ging om het doen van politieke uitspraken, terughoudend zou weten op te stellen. Geen voorzitter meer die aan politiek deed, maar één die aan de organisatie leiding zou geven. Interesseerde Van der Pols zich vooral voor die partijorganisatie?

Een scheepsbouwer aan het roer

Na de algemene vergadering van 9 november 1963 kwam het hoofdbestuur op 14 december voor de eerste maal onder leiding van de nieuwe voorzitter bijeen. Een nieuw hoofdbestuur qua wijze van samenstelling, maar ook een vernieuwd hoofdbestuur qua personele bezetting. Van de 24 'oude' leden keerde slechts een zevental terug.

Na dit bij de aanvang van de vergadering geconstateerd te hebben, stelde Van der Pols: 'Het hoofdbestuur staat voor de opgave een weg te vinden in een moeilijke materie, het leiden van een politieke partij. Hij geeft de verzekering dat hij er naar zal streven deze taak zo goed mogelijk te vervullen en spreekt de hoop uit dat hij op de steun van alle leden mag rekenen bij het bereiken van zo mogelijk eensgezinde oplossingen, waarbij het van groot belang is om tot een gericht standpunt naar buiten te komen'¹⁸.

Eén van de eerste daden van het nieuwe hoofdbestuur was het instellen van een commissie, die tot taak kreeg het Beginselprogram (uit 1948) te herzien. De noodzaak tot herziening kwam mede voort uit het feit, dat de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting zich wenste te bezinnen 'op de fundamentele plaatsbepaling van het liberalisme'¹⁹. In 1962 verscheen een kort, maar wél fundamenteel geschrift dat reeds op die plaatsbepaling vooruit liep²⁰.

In deze brochure richtte de vvd zich op indringende wijze tot het electoraat, onder andere door te wijzen op het uitgangspunt dat '... voortdurende veranderingen optreden en dat men die niet kan negeren. De vvd wil dus de jongeren alle kansen geven, waarop zij aanspraak maken. Behalve op de ervaring der ouderen moet het Nederland van 1962 steunen op het initiatief en het enthousiasme van de jongeren. Een tijdige opvoeding tot goed staatsburgerschap via scholen en verenigingen verdient daarom steun en voor zover nodig, leiding'.

De nieuwe tijd zou ook de nodige inventiviteit vragen om de partijorganisatie én op peil te houden én om te bereiken, dat de vvd meer dan voorheen een partij zou worden die overal in het land de nodige steunpunten zou hebben. 'De velden waren wit om te oogsten'. In 1964 werd besloten een commissie in te stellen die zich opnieuw met een herziening van de statuten

en reglementen zou bezighouden²¹. Verder werden zeer veel overige commissies ingesteld, die zich op een veelheid van politieke onderwerpen dienden te concentreren.

Een dynamische periode was aangebroken, die veel energie van de leiding van de partij vergde. Terugziende op 1964 stelde de algemeen secretaris in zijn verslag dan ook: 'Leiding geven betekent – zeker voor onze partij – *niet*, dat de richting van het partijbeleid op een partij-Olympus, i.c. door het hoofdbestuur wordt bepaald of dat – nog erger – het denkvermogen met betrekking tot de partij-politiek aldaar geacht zou worden geconcentreerd te zijn. Leiding betekent evenmin het alleen maar administratief-organisatorisch “runnen” van een partij, hoe belangrijk dit aspect van de bestuurstaak ook mag zijn.

Leiding geven aan de partij, aan onze partij, houdt in het leiding geven aan de meningsvorming in de partij teneinde de positie van de partij te kunnen bepalen ten aanzien van maatschappelijke eisen van heden en toekomst, in nauw contact/overleg enerzijds met hen die de praktische politiek bedrijven, anderzijds met de partij en de leden zèlf. Wat dit laatste betreft, het contact moet zijn kracht in casu ontleenen aan een wisselwerking, is niet statisch, doch dynamisch: door de opinievorming in de partij te stimuleren, worden het politieke meeleven en meedenken van de partij in al zijn geledingen bevorderd²².

Van der Pols was bij zijn benoeming onder andere voorgespiegeld dat het aantal vergaderingen (bijv. dat van het hoofdbestuur) zeer gering was. 'Nou dat viel wat tegen. Men had mij verteld dat het hoofdbestuur zo'n éénmaal in de twee maanden bijeenkwam en ik moet zeggen dat het hoofdbestuur gedurende mijn voorzitterschap toch ten minste één maal per maand bijeen kwam. En dat waren lange dagen [zaterdag, red.] waarop het vaak wat stormachtig toeging²³.

Van der Pols had zo zijn eigen stijl van vergaderen. Hij liet de aanwezigen gaarne uitvoerig aan het woord, opdat de eventueel opgekropte emoties een uitweg konden vinden. De notulen uit die periode leggen daarvan getuigenis af.

Van der Pols kon bij tijd en wijle én geestig én scherp zijn. Vermaard werd zijn uitspraak, toen één van de leden van het hoofdbestuur ernstig bezwaar maakte tegen datgene, dat naar zijn mening hem ten onrechte door de notulist in de mond was gelegd, 'dat de passage zodanig moest worden uitgewist dat, als de bladzijde tegen het licht werd gehouden, deze passage nog altijd was te lezen!²⁴.

Had Van der Pols dus belangstelling voor de organisatorische aspecten van het 'opgewekt partij leven'? Neen, in genen dele! De *politiek* had zijn belang-

stelling. Daar hield hij zich gaarne mee bezig. Reglementen, propaganda, de financiële positie van de partij, het zei hem weinig. Nu behoefde dat ook niet want, zoals hij zelf stelde, 'ik werd bijgestaan door drie alleraardigste jongelieden die precies wisten waar het allemaal om ging. Zeer ter zake kundig. Ze hebben het alle drie dan ook ver gebracht'²⁵.

Deze 'jongelieden' waren in alfabetische volgorde: Mr. F. Korthals Altes, Jhr. Mr. W.H.D. Quarles van Ufford en H.J.L. Vonhoff. Quarles van Ufford was algemeen secretaris; Korthals Altes en Vonhoff waren assessoren. De laatstgenoemde functies waren nieuw. Het had heel wat hoofdbreken gekost om de juiste aanduiding te vinden. Maar het aantal gymnasiasten binnen het bestuur was vrij groot; of de naam ook wel paste bij het karakter van volkspartij speelde minder een rol. Het zou echter niet de laatste maal zijn dat het hoofdbestuur zich langdurig zou bezighouden met de omschrijving van deze functies²⁶.

De voortvarendheid van het nieuwe hoofdbestuur kwam tot uiting bij tal van beslissingen die op organisatorisch vlak werden genomen. Ledenwerking, het activeren van leden, contributie-kwesties, enquêtes onder de leden, een regeling om de spreekbeurten (van onder anderen Kamerleden) meer in het kader van de partijorganisatie te plaatsen, hoe te effectueren het besluit om Vrijheid en Democratie (het partijblad) ook werkelijk aan alle leden te doen toekomen: het waren allemaal zaken die fundamenteel waren voor de modernisering van de partijorganisatie.

Gelukkig voor Van der Pols waren er ook voldoende politieke kwesties. Daar lag immers zijn belangstelling. Een belangstelling die door menig lid van het hoofdbestuur werd gedeeld. In een vergadering van het hoofdbestuur, nog geen jaar na het aantreden van de nieuwe voorzitter, werd dan ook door een der aanwezigen de vraag gesteld, of het hoofdbestuur zich vooral met de organisatie dan wel met de politiek diende bezig te houden²⁷. Het eeuwige dilemma!

Voor Van der Pols geen dilemma. De grote vraagstukken, daar ging het om en vooral die, waar hij vanuit zijn maatschappelijke positie ten nauwste bij betrokken was. Hij had een grote belangstelling; hij was een erudiet man. Op dat vlak had hij aan Van Riel een medestander. Anderzijds begreep hij Van Riel ook uitstekend, bewonderde hem en wat voor de besluitvorming in het bestuur nog belangrijker was: hij deelde in zeer veel gevallen diens mening. Die meningen stonden echter weleens haaks op die van de voorzitters van de Tweede Kamerfractie: Geertsema en Toxopeus. Gedurende de gehele periode van het voorzitterschap van Van der Pols was er dan ook bij tijd en wijle sprake van verschil van opvatting over bepaalde kwesties.

Had Van der Pols ook een eigen politieke mening? Zo ja, waaruit bestond deze en bij welke gelegenheden kwam deze naar buiten?

Uit zijn eerste grote rede voor een algemene vergadering van de vvd (17 april 1964) zijn de volgende passages wellicht illustratief:

'Al het werk in de organisatie van de partij is geen doel op zichzelf, maar middel. Middel om de liberale gedachte in de praktische politiek te verwezenlijken . . . De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie kan alleen een groter, machtiger en ten slotte beslissende factor in het Nederlandse politieke bestel worden, wanneer zij vóór anderen de partij blijft van het koele verstand en het warme hart. . . Wie wil steunen, moet over middelen beschikken. Wij zien een gezonde, de welvaart stimulerende belastingpolitiek en de best mogelijke sociale zorg in de wereld *voor wie de zorg werkelijk nodig hebben* als onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is in dat licht, dat wij liberalen ons politieke streven willen stellen'²⁸.

Het waren de woorden van een ondernemer die geloofde in het harmonie-model. Maar die harmonie was in het handelen binnen de politiek van alledag niet steeds aanwezig.

In januari 1964 attackeerde Mr. H. van Riel de VARA over de inhoud van het tv-programma 'Zo is het toevallig ook nog eens een keer'. Deze 'onverantwoordelijke ingevingen van Van Riel'²⁹ vormden ook stof tot een diepgaand gesprek in het hoofdbestuur³⁰. Van der Pols was het duidelijk met de stellingname van Van Riel eens. De essentie van het probleem was, hoever gaat de vrijheid van drukpers en hoever de vrijheid van de omroep. De meningen binnen het hoofdbestuur waren overigens verdeeld.

Niet verdeeld waren de meningen, als het ging om de standpuntbepaling inzake de verloving van prinses Irene en haar daaraan voorafgaande overgang naar het rooms-katholieke geloof. Immers, 'ook een Oranje-Prinses heeft volledig recht op vrijheid van geweten en godsdienst'³¹. De liberalen herinnerden zich hun principes en zetten zich daarmee af tegen zekere gevoelens van anti-papisme, levend bij een deel van de orthodox-protestantse bevolking, het scherpst tot uitdrukking komend in Veenendaal en St. Maartensdijk.

Op 8 februari 1964 werd door de partij een congres georganiseerd over de PBO. Daar was weer sprake van enig verschil van inzicht. De één wilde van de hele PBO-gedachte af, de ander zag toch wel enig heil in het behoud van deze organisaties. De voorzitter³² vatte de discussie als volgt samen: 'Geen doodvonnis van de PBO, maar ook geen kunstmest'. Die benadering was ook die van Van der Pols, want terugkeer naar omstandigheden van vóór de Tweede Wereldoorlog was voor hem ondenkbaar.

Anders was het ten aanzien van de uitvoering van 'het accoord van Wasenaar', dat ten grondslag lag aan de vorming van het in 1963 aangetreden Kabinet. In het bijzonder betrof het de overeengekomen belastingverlaging.

Het hoofdbestuur maakte zich zorgen of de overeenkomst wel zou worden nageleefd, vooral omdat bij niet-nakoming van deze in het vvd-programma voorkomende belofte een gevoelig ledenverlies zou zijn te verwachten³³. Ook in Vrijheid en Democratie werd in vele artikelen op het nakomen van die belofte gewezen.

Zoals eerder is gesteld, werd de reeds in de vorige Kabinetsperiode ingezette strijd om de beheersing van de ether ook in die periode voortgezet. Reclame-televisie kwam uit zee (REM). Het ontijdige einde door overheidsingrijpen werd door velen binnen de vvd betreurd. Terzelfder tijd werden ook al uitspraken gedaan over de invoering van reclame op het tweede televisienet. De vvd bleef bij het eerder ingenomen standpunt. Een standpunt dat uiteindelijk zo van principiële aard zou blijken te zijn, dat op 26 februari 1965 een Kabinetscrisis ontstond, omdat 'het onmogelijk bleek een zodanige oplossing te vinden voor het toekomstige omroepbestel dat alle leden van dit Kabinet zich daarachter konden stellen³⁴.

Noch uit de notulen van de vergaderingen van het hoofdbestuur noch uit de besluitenlijst van het dagelijks bestuur blijkt, dat het vasthouden aan het vvd-standpunt ook enige discussie inzake het in te nemen standpunt heeft gegeven. Van der Pols had echter zijn bedenkingen, omdat het voor hem vaststond dat de zienswijze 'wie breekt, betaalt' ook thans zou gelden³⁵. De komst van het nieuwe kabinet-Cals/Vondeling, dat na de crisis werd gevormd, bevestigde hem in die zienswijze. De vvd stond buitenspel. Het liberale beleid werd afgebroken. Was het vasthouden aan het vvd-standpunt wel die prijs waard geweest? Het was echter Geertsema die in een fundamentele redevoering sprak over 'het offerfeest der beginselen'³⁶. Een duidelijk principieel geluid.

Maar in de nu aangebroken Kabinetsperiode kwam ook de geest uit de fles. Wat voor geest en welke fles? Onder andere kwam een woordenstrijd op gang over de herstructurering van het partijwezen in Nederland. Feitelijk was die woordenstrijd reeds ingezet met het optreden van Mr. L.M.L.Th. Cals (in zijn kwaliteit van Kamerlid) tijdens een bijeenkomst in 1964 van de 'St. Jacobskring' in de Rolzaal. Accent lag daarbij op de verstarring van het parlementaire leven die er zijns inziens zou bestaan. Hoewel in Vrijheid en Democratie³⁷ werd geconcludeerd dat 'er betrekkelijk weinig nieuws onder de zon' was, bleek het uiteindelijk een 'knuppel in het Binnenhof' te zijn. Maar niet alleen in het Binnenhof! Binnen de politieke partijen kwamen discussies op gang, of werden gevoelens van onvrede gekanaliseerd. Zo ook in de vvd.

De discussies binnen de vvd

Eerder werd melding gemaakt van het feit dat het nieuwe hoofdbestuur een

commissie had ingesteld, die zich zou bezighouden met het opstellen van een nieuw beginselprogram. Op 9 maart 1964 kwam de commissie reeds met een zestal hoofdpunten voor, zoals werd omschreven, de discussie-grondslag³⁸. Deze punten werden behandeld door de jaarlijkse algemene vergadering op 18 april van dat jaar. Een en ander had tot gevolg dat mede op voorstel van Van der Pols Prof. Oud tot de commissie toetrad. Zijn inbreng zou van grote betekenis worden³⁹.

Bij monde van Van der Pols werd gesteld, dat 'aan herziening van het beginselprogram behoefte wordt gevoeld, al was het reeds omdat daarop externe oorzaken van invloed zijn'⁴⁰. Na het kritische commentaar werd in de discussie die daarop volgde door één van de aanwezigen⁴¹ gesteld: 'van oordeel te zijn, dat het ontwerp (van de discussiegrondslag) de kwaliteit van het program van 1948 niet kan evenaren. Het is wat leuterig en ademt de geest van de bourgeois satisfait'.

De partij wilde duidelijk wat anders, ook al hield Mr. H. van Riel de vergadering voor dat 'het nieuwe (ontwerp) van achtergronden van achtergronden' was. Naar zijn mening was de basis van het moderne liberalisme te vinden in het optreden van Basilius van Padua, 'die de wil van de onderdanen in het geding bracht als uitvloeisel van de zienswijze van Thomas van Aquino, dat de macht van de keizer mag worden aangetast, indien hij niet overeenkomstig de christelijke leer regeert'.

Of uit deze opstelling een verschil van inzicht bleek met de opvatting van Prof. Oud was echter nog maar de vraag. Wèl was duidelijk dat Oud voorstander was van een uitvoerig tot in details beschrijvend program, terwijl Van Riel heil zag in een korte verklaring, waarin alleen de zeer grote lijnen zouden worden getrokken. Er zijn aanwijzingen dat Van der Pols geneigd was in deze de visie Van Riel te ondersteunen.

Echter, in de loop van de daarop volgende jaren werd de zienswijze van Oud geconcretiseerd. Nog in 1965 werd een concept voorgelegd aan de partij⁴², dat op een buitengewone algemene vergadering van januari 1966 werd behandeld, na te zijn voorzien van een pré-advies door de partijraad. Voordat het zover was, had het hoofdbestuur zich zeer intens over de materie gebogen. Er werd onder andere gediscussieerd over de stellingname inzake de bronnen van het liberalisme. Vooral de passage in artikel 3 van het ontwerp 'De partij ziet de Nederlandse samenleving zoals deze zich heeft ontwikkeld na de losmaking der Verenigde Provinciën uit het Bourgondische staatsverband, bovenal gedragen door de uit christendom en humanisme voortgekomen Erasmiïaanse geest, waarvan de grondlegger Onze Vrijheid, Willem van Oranje, een onvermoeibaar vertolker is geweest' vormde een discussiestuk op zich.

De meningen waren verdeeld als het die 'geest' betrof. Maar Oud hield voet bij stuk en met hem de voorzitter, Van der Pols. Dus de passage werd

gehandhaafd, al vroeg één der leden van het hoofdbestuur zich af, of 'de gewone man weet wat het inhoudt'. Oud antwoordde: 'Daar zou nu juist dat dikke boek voor moeten dienen'. Die uitspraak sloeg op het feit dat Oud stelde dat een beginselprogram er niet was voor massaverspreiding, zo ja: dan diende een dik boek te worden geschreven met tekst en uitleg! Maar toch zou onder andere die passage geen genade vinden in de ogen van het partij-kader. Stemmen gingen op om de algemene vergadering maar uit te stellen. Een aantal kamercentrales kwam gezamenlijk met een eigen concept⁴⁴. Maar Van der Pols nam het heft in handen om te voorkomen 'dat de partij een figuur slaat'⁴⁵. Mede dankzij het optreden van Van der Pols sloeg de partij dus geen figuur, maar werd veeleer bereikt dat fundamentele discussies zowel binnen alsook 'buiten' de partij werden gevoerd. De buitengewone algemene vergadering van 22 januari 1966 besliste over de definitieve inhoud van het program, waarna in een bijeenkomst van de partijraad⁴⁶ tot een definitieve afronding werd gekomen.

Maar terzelfder tijd deden zich nog geheel andere discussies voor die én met de beginselen én met de praktische politiek te maken hadden. Het ging daarbij onder meer om het beeld – het imago – van de vvd. In maart 1965 werd een discussie gevoerd over die beeldvorming⁴⁷. Eén der inleiders was Drs. J.P. Gruijters, gemeenteraadslid voor de vvd te Amsterdam. Naar zijn mening was er 'verschil tussen het beeld van de partij en de leuzen van een partij. Het eerste is belangrijker. Reden waarom dat beeld, en dat met positieve middelen, moet worden beïnvloed. Niet laten afhangen van hetgeen de tegenstander doet of zegt, maar zelf naar voren komen met positieve karakteristieken van de partij'. In het licht van wat volgde, een uitspraak om te onthouden! De partij was in beweging. Onderlinge tegenstellingen kwamen nog wat duidelijker aan de oppervlakte.

De kwestie-Gruijters

'In de liberale politiek speelt Amsterdam een belangrijke rol. De politieke strijd is daar ook nu nog feller dan buiten deze stad, al is dit na de Tweede Wereldoorlog wel afgezwakt'⁴⁸. De Amsterdammer Vonhoff zal wellicht in 1965 niet hebben kunnen bevroeden dat hij weldra, wat het tweede gedeelte van boven geciteerde passage betreft, in het ongelijk zou worden gesteld. Amsterdam was altijd al een roerige stad. Daarop vormden de bewegingen binnen de liberale groeperingen in die stad geen uitzondering. Vaak werd een standpunt ingenomen dat afweek van dat van de algemene zienswijze. In de 'Indië-kwestie' wilden onder anderen de Amsterdamse vvd-ers de zienswijze van Stikker niet volgen⁴⁹. 'Het roer moet om', was hun leuze. Stikker hield er tot aan zijn overlijden een trauma aan over.

In de jaren zestig had Amsterdam de ervaring van de Tweede Wereldoor-

log begrijpelijkerwijs nog niet verwerkt. En dus riep het voorgenomen huwelijk tussen de heer Claus von Amsberg en prinses Beatrix heftige emoties op. En dat in een stad, die èn als politiek èn als sociaal verschijnsel kort daarvoor kennis had gemaakt met de Provo-beweging. In het kader van deze beroeringen in successie weigerde Gruijters op 10 maart 1966 aanwezig te zijn op de huwelijksreceptie.

Vonhoff geeft in zijn hoofdstuk over Toxopeus een kroniek van de lopende gebeurtenissen in die kwestie en op de motieven die aan het uittreden van Gruijters ten grondslag liggen⁵⁰. Zonder in herhaling te vervallen, lijkt het toch zinvol deze affaire binnen de partij van enige kanttekeningen te voorzien, maar dan vooral als het gaat om de zienswijze van Van der Pols in deze stormachtige kwestie die, zoals later blijkt, toch gevolgen voor de partij heeft.

De extra vergadering van het dagelijks bestuur waarover Vonhoff rept, vindt plaats op het algemeen secretariaat⁵¹. Wanneer precies is niet na te gaan. In geen der officiële stukken wordt van de datum van die bijeenkomst melding gemaakt⁵². De bijeenkomst moet hebben plaatsgevonden tussen 10 en 20 maart 1966. Voor die vergadering was Gruijters ontboden. Gruijters was al bij voorbaat woedend⁵³. Zijn woede werd echter sterk aangewakkerd, doordat Van der Pols De Telegraaf voor zich op tafel had liggen. Dat werkte als de bekende 'rode lap op de stier'. Gruijters was niet van zijn standpunt af te brengen, omdat 'hij de partij wenste te verlaten'⁵⁴.

De leden van het dagelijks bestuur waren overigens unaniem, waar het ging om de veroordeling van Gruijters' houding ten aanzien van 'het huwelijk'. Hoewel Van Riel Gruijters' opstelling ten felste afwees, had hij waardering voor de persoon van Gruijters⁵⁵. Bij Toxopeus lag dit duidelijk anders. Hij vond hem een wat wilde man met erg weinig nuancering in diens ideeën⁵⁶. En Van der Pols? Hij deelde de mening van Toxopeus en van Van Riel. Gruijters' vertrek was naar zijn mening onontkoombaar. De vraag mag gesteld worden, of dat vertrek werkelijk onontkoombaar was. De emoties binnen de partij waren bijzonder groot. Getart door de gebeurtenissen rond 'het huwelijk' achtten zeer velen, in en buiten de vvd, het noodzakelijk de aanhankelijkheid ten opzichte van het Huis van Oranje op een ondubbelzinnige wijze te demonstreren. Het hoofd koel houden en op zakelijke gronden tot een besluit komen, valt dan niet mee.

'Il faut juger les écrits d'après leur date', zou Oud citeren⁵⁷. Maar Oud droeg geen verantwoordelijkheid meer. Zou hij anders hebben gehandeld? Toen Oud in oktober van dat jaar door Gruijters was uitgedaagd voor een televisie-debat, wees hij deze uitdaging af. In een brief aan Gruijters stelde hij: 'In de algemene vergadering van de vvd, waarin het verkiezingsprogramma 1963 werd vastgesteld, was door de afdeling Amsterdam een amendement aan de orde gesteld betreffende het niet-belasten van studiebeurzen. Dit

amendement werd door mij op volstrekt zakelijke gronden bestreden. U heeft zich toen veroorloofd mij toe te voegen dat mijn bestrijding “demagogie” was. Ik vertrouw dat U er begrip voor zal kunnen hebben dat ik met iemand, die mij aldus heeft bejegend, niet aan een televisie-gesprek wens deel te nemen⁵⁸. De conclusie mag zeker zijn, dat Oud niet bepaald vriendelijk gestemd was jegens Gruijters. Die houding deelde hij met menigeen. Toch viel er ook bezinning waar te nemen. Was het allemaal zo nodig geweest? En was het verstandig?

In Vrijheid en Democratie van 31 maart 1966 werd in het hoofdartikel gesteld dat het de vvd ten goede zou komen ‘wanneer jongeren en ouderen, meer behoudenden en meer progressieven er van doordrongen zijn, dat zij elkaar in verdraagzaamheid verdragen moeten. Liberale geest vereist een ruim begrip voor het standpunt van de ander, ook in de eigen partij⁵⁹.

Die bezorgdheid voor de gevolgen en de roep om verdraagzaamheid deelde zich geleidelijk aan ook mee aan individuele leden en groeperingen als LDC en JOVD. Binnen die groepen waren reeds discussies op gang gekomen over koers, partijstructuur en ideële uitgangspunten. Kortom, over alles dat in meerdere of in mindere mate met het liberalisme in het algemeen en met de vvd in het bijzonder te maken had. Die acties gaven weer grond tot reacties. De voorzitter van de JOVD⁶⁰ achtte het dan ook noodzakelijk om in het kader van de relatie vvd/JOVD op te merken, dat de letters JOVD niet stonden voor ‘Jongeren, Onder Verdenking’.

Inmiddels had het hoofdbestuur gesprekken aan te gaan met onder andere die JOVD. Van der Pols was het daar van harte mee eens, want hij maakte zich bezorgd over de ontwikkelingen binnen de partij. Die bezorgdheid werd nog eens gevoed door de felle reacties die ontstonden, nadat de JOVD met een nieuwe beginselverklaring was gekomen, waarin de passage voorkwam over de positie van het staatshoofd ‘Daarbij behoeft geen voorkeur te bestaan voor een constitutionele monarchie of een republiek⁶¹.

Op het moment van verschijnen was in de nacht van 13 op 14 oktober 1966 het kabinet-Cals/Vondeling gevallen. De aandacht kon nu vooral gericht worden op de onontkoombare Tweede Kamerverkiezing. Een gemeenschappelijk doel bindt mensen. Zo ook de leden van de vvd, vooral als er positieve resultaten worden geboekt.

De verkiezingen van 1967

Bij de statenverkiezingen van 1966 bleef de vvd, op het nippertje, de derde partij van het land. Zou die positie ook in 1967 gehandhaafd blijven? Met zeer veel elan maakte de partij zich op om de grote slag te leveren. Zelden getroostten in zo’n korte tijd (de datum van de verkiezing was vervroegd: 15

februari) zo velen zich een krachtsinspanning van formaat. Symbool van de inspanning was Toxopeus, die als lijststaanvoerder zich op formidabele wijze inzette om het electoraat te mobiliseren⁶². In een grote redevoering te Rotterdam op 6 juni, tijdens de buitengewone algemene vergadering waarop het verkiezingsprogramma werd vastgesteld, richtte Toxopeus zich onder andere op het thema vernieuwing, maar dan vernieuwing van binnenuit. Daarbij duidelijk afstand nemend van D'66 en PvdA en ook van de confessionele partijen. Hij bevestigde nogmaals dat de VVD niet met de PvdA zou samenwerken, omdat 'op de gebieden waarom het nu gaat, en dat is stellig het sociaal-economische en financiële gebied, de opvattingen van liberalen en socialisten te zeer tegenover elkaar staan, dan dat daarop een compromis kan worden gebouwd'⁶³. Zijn thema was: 'Mensen dienen en niet de Staat'. Daarmee accentueerde hij de onafhankelijke positie van de VVD, met als uitgangspunten: eigen kracht en eigen inbreng.

Welnu, de kracht en de inbreng waren groot. Onder leiding van Van der Pols werd de verkiezingscampagne met meer dan de gebruikelijke inventiviteit gevoerd. Vernieuwing, ook in die campagne, kwam onder meer tot uitdrukking in een planmatige opzet van een veelheid van activiteiten; nieuwe vormen deden hun intrede, zoals de presentatie van kandidaten door middel van de beeldschermen⁶⁴ en een nieuw ontworpen affiche⁶⁵. Een affiche dat tot op de huidige dag door geen affiche van enige andere politieke partij werd overtroffen. Van verre zichtbaar in het landschap. Herkenbaar voor leden en kiezers; de VVD was alom aanwezig.

Toch werd de uitslag (een winst van één zetel) door menigeen als een teleurstelling ervaren, ook al stelde de oud-hoofdredacteur van *Vrijheid en Democratie*, A.W. Abspoel, dat de positie van de VVD ongeschokt was⁶⁶. Maar tekenend was wel, dat grote aandacht werd besteed aan het verschijnsel D'66 (zeven zetels). Was D'66 wel voldoende au sérieux genomen? De daarop volgende maanden werd de discussie die tijdelijk was verstomd, opnieuw gevoerd. Het LDC congresseerde, de JOVD kwam bijeen en op 10 en 11 maart hield de VVD haar jaarlijkse algemene vergadering. Op die vergadering werd medegedeeld, dat tot de instelling was overgegaan van de Commissie-Kiezer-Gekozenen. Ook de instelling van die commissie moest mede de ongerustheid onder andere binnen de afdelingen wegnemen. De magistrale redevoering van Toxopeus tijdens die vergadering droeg ook bij tot apaisering. Hij stelde onder meer: 'Ons werk zal niet de maximale oogst aan vruchten dragen, indien wij geen wegen vinden om de resultaten van deze meningbotsingen te doen doorwerken in het optreden van partij naar fracties'⁶⁷.

De afgevaardigde van de afdeling Laren⁶⁸ bepleitte meer onderlinge tolerantie in de partij. De afgevaardigde van Gouda⁶⁹ wenste de herstructurering van de partij grondig te onderzoeken. Van der Pols verklaarde zich voorstander van deze denkbeelden. Hij was zich daarbij bewust van het feit dat de

kritiek daarmee niet zou verstommen en wellicht zich ook zou richten op veranderingen in de personele bezetting⁷⁰.

De Tweede Kamerfractie telde reeds een aantal nieuwe gezichten. Doordat de vvd ging deelnemen aan het nieuwe Kabinet⁷¹, traden nog enige nieuwe gezichten toe ter vervanging van degenen die uit de fractie lid werden van het nieuwe Kabinet. Ook Vonhoff en Wiegel gingen deel uitmaken van de fractie. Als exponent van de JOVD werd de komst van laatstgenoemde met enig wantrouwen gade geslagen. Dat wantrouwen werd nog wat gevoed, toen hij in een interview stelde 'Ik hoop dat ik links in de vvd sta'. Maar dat hij toen reeds over aanhang binnen en buiten de partij beschikte, was tot uitdrukking gekomen in het feit dat bij de uitgebrachte voorkeurstemmen hij de achtste plaats bezette⁷³.

De daarop volgende maanden werd zeer veel tijd besteed aan herstructurering van de partij, plaatsbepaling van de vvd in het politieke spectrum en aan interne communicatie. De partij was zodanig in beweging, dat de uitspraak 'de vvd ligt in de hangmat van de werkelijkheid en gaat soms verliggen'⁷⁴ op die periode bepaald niet van toepassing was. Zelfs over het begrip 'liberaal' ontstonden heftige discussies, mede geactiveerd door het knappe en fundamentele artikel van Korthals Altes⁷⁵. Van der Pols was het met de daarin getrokken lijnen van harte eens. Vooral waar gesteld werd, dat 'politieke samenwerking van politiek gelijkgezinden in nieuwe politieke organisaties, voor de werking van de democratie in ons land uiterst heilzaam zou zijn. De vvd hoopt met weloverwogen motieven te komen, los van persoonlijke ambities, en staat voor initiatieven buiten partijverband open'.

De verwarring der geesten

'Los van persoonlijke ambities'?

In 1968 werd Van der Pols herkozen als voorzitter voor een periode van drie jaar. Over zijn hernieuwde kandidaatstelling was binnen het hoofdbestuur reeds in april 1967⁷⁶ een discussie ontstaan, waarbij het vooral ging om de vraag of niet een meer politiek gerichte voorzitter was te wensen. Van der Pols stelde toen dat voorzitters van andere politieke partijen tevens Kamerlid waren. 'Wil men zulks dan moet men dat zeggen: *deze* taak kan ik niet vervullen'.

In oktober werd wederom over dit onderwerp gediscussieerd⁷⁷. In december kwam als een schok de uitslag van een opinie-onderzoek, waarbij de vvd 20 zetels werd toegedacht, maar . . . d'66 24 zetels⁷⁸. Dit ondanks een voortreffelijk verlopen ledenwerf-campagne 'een op een', waarbij tenminste 6000 nieuwe vvd-ers de gelederen kwamen versterken.

Vandaar dat het feest ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de partij als motto meekreeg 'Het feest der bezinning'. Het was inderdaad een

feest van bezinning. Oud en stikker hadden zich een decennium daarvoor verzoend. Stikker was vervolgens wederom tot de vvd toegetreden. Maar echt van harte was die verzoening niet. Tegenstellingen bleven. Van der Pols stelde in zijn introductie op de bijeenkomst 'Een terugblik is goed als wij, de afgelegde weg beziende, daaruit de lering kunnen trekken hoe de weg in de komende twintig jaar moet worden aangelegd'⁷⁹. De viering leverde in elk geval genoeg materiaal om de weg te kunnen aanleggen.

Van Riel hield echter een redevoering die daarbij stof deed opwaaien. Noch Van der Pols noch Toxopeus had bij het doorlezen van de rede de indruk dat de toespraak een agressief karakter zou hebben. Toen zij dan ook de redevoering beluisterden, waren zij met stomheid geslagen⁸⁰. De kritiek richtte zich vooral op de passages die handelden over de wijze waarop de publiciteitsmedia functioneerden. Van Riel werd in de vergadering van het hoofdbestuur fel geattaqueerd⁸¹. Van der Pols speelde ook in deze kwestie een apaiserende rol. Recht op een eigen mening had ook de voorzitter van de Eerste Kamerfractie!

Al met al werd het klimaat er voor Van der Pols niet beter op. Velen zagen hem toch als de rechterhand van Van Riel, met een te weinig uitgesproken eigen (politieke) mening. 'De toenemende verwarring der geesten', die Toxopeus in het politieke krachtenveld bespeurde⁸², werd ook waargenomen binnen het kader van de vvd. Echter, niet over de politieke stellingname, wèl over het functioneren van de partij.

De functie van ondervoorzitter zou in 1969 vacant zijn. Haya van Someren-Downer verliet de Tweede Kamer op 6 september 1968; 14 september werd zij genoemd als mogelijke kandidaat voor het ondervoorzitterschap⁸³. Maar er waren ook andere kandidaten. Werd het niet tijd voor een kandidaat over de zuidelijke regio's? Hoewel vele malen door Van der Pols op geheimhouding was aangedrongen, werd ook nu daaraan geen gevolg gegeven⁸⁴. Daarmee verplaatste de discussie zich naar het niveau van de kamercentrales. En wederom was het overleg tussen een aantal kamercentrale-voorzitters van grote betekenis.

Werd het ook niet de hoogste tijd, dat tot meer mutaties in het dagelijks bestuur werd gekomen? Van der Pols begreep de signalen. De partij wenste een andere leiding⁸⁵.

Het einde

Op 26 oktober 1968 kondigde Van der Pols dan ook zijn vertrek aan in de vergadering van het dagelijks bestuur⁸⁶. Het initiatief tot zijn vertrek lag bij anderen, maar – zoals hij het zelf stelde – 'Het enige belang dat mij voor ogen staat is het belang van de partij, en dat belang is alleen maar gediend met een zo groot mogelijke eenstemmigheid'⁸⁷. Veel leden van het hoofdbe-

stuur betreurden in hoge mate die gang van zaken rond Van der Pols. Echter, Van der Pols zelf was minder aangeslagen, als hij maar met ere de voorzittershamer kon neerleggen. Nu, die eer werd hem gegund.

De 22e jaarlijkse algemene vergadering te Groningen nam op 29 maart 1969 van deze voorzitter afscheid. Hij werd benoemd tot erelid. Zijn opvolger Haya van Someren zei toen tot hem: 'U heeft – en dat als niet-beroeps-politicus – enorm veel werk voor de partij verricht. Werk dat wel heel anders is dan dat van een bedrijfsleider. U hebt deze functie zelf bepaald niet gezocht'⁸⁸.

In het jaarverslag van de vvd 1969 werden de belangrijkste veranderingen in de partij van de voorbije jaren (onder andere die in het bestuur⁸⁹) als volgt benadrukt: 'Dit ging gepaard met en werd geaccentueerd door het feit, dat de op 29 maart in functie getreden nieuwe voorzitter van de partij mevrouw H. van Someren-Downer, in meerdere mate dan haar voorganger bij de actuele politiek betrokken is'.

Inderdaad, de partij wilde in 1963 een niet-politieke voorzitter. En zo werd Van der Pols voorzitter met juist een grote politieke belangstelling. De partij wilde in 1969 een meer politiek gerichte voorzitter en zo was het eerste besluit van de nieuwe voorzitter: een bezoek aan alle besturen van de kamercentrales te brengen om wensen en verlangens vooral op het terrein van het functioneren van de partijorganisatie te inventariseren⁹⁰. Hadden die wensen werkelijk te maken met een nog beter functionerende partijorganisatie? De grote veranderingen hadden zich allang voltrokken. Van der Pols had er mede voor gezorgd dat de partij gereed was om de dynamische jaren zeventig tegemoet te treden. Jaren die de vvd in het centrum van de belangstelling zouden plaatsen.

Van der Pols vertrok, zoals hij gekomen was. 'Een mens behoort als een schaduw te komen en te gaan en het oordeel ligt slechts, indien de betrokkene iets van enig belang presteerde, bij zijn geschiedschrijving'. Deze woorden van de door hem bewonderde Mr. H. van Riel⁹¹ heeft Van der Pols tot de zijne gemaakt.

Van der Pols was een voorzitter die de kunst verstond anderen de ruimte te geven om zo werkzaam te zijn tot nut van het algemeen, in het bijzonder van de partij. Voorzitter tussen de oude en de nieuwe tijd. Van der Pols heeft daarom een blijvende betekenis voor de vvd, vanwege zijn onbaatzuchtige leiding in de roerige jaren zestig.

Hij was er: dat was genoeg.

1. Notulen hb, 20 juli 1963; typeert hen als 'rebellen'.
2. Notulen hb, 20 juli 1963.
3. Notulen hb, 11 september 1963 en interviews.
4. *Vrijheid en Democratie*, 26 september 1963.
5. *Vrijheid en Democratie*, 26 september 1963.
6. *Vrijheid en Democratie*, 22 mei 1963.
7. 'Liberalen en Limburg', 1983 (hoofdstuk 'Gisteren') uitg. vvd-Limburg.
8. *Vrijheid en Democratie*, 25 april 1963.
9. 'Het Ziekenfondswezen in Nederland, ontwikkeling en Perspectieven', geschrift 10 van de Prof.Mr. B.M. Teldersstichting, 's-Gravenhage 1963; (pleidooi voor eigen bijdrage).
10. *Vrijheid en Democratie*, 21 februari 1963.
11. *Jaarverslag vvd*, 1959, p. 5.
12. H.J.L. Vonhoff, 'De Zindelijke Burgerheren', 1965.
13. Dr. A.P.M. Lucardie, *Jaarboek 1986, DNPP*, pp. 151 e.v.
14. *Liberaal Reveil*, 6e jaargang no. 1, 1962.
15. *Vrijheid en Democratie*, 28 februari, 7 maart 14 maart 1963.
16. Notulen hb, 27 oktober 1962.
17. 24 leden (oud); 29 leden (nieuw).
18. Notulen hb, 14 december 1963.
19. Notulen hb, 14 december 1963.
20. *Liberaal Bestek*, 1962 (De grote lijnen van het hedendaagse liberalisme).
21. Notulen hb, 23 mei 1964.
22. *Jaarverslag vvd*, 1964, p. 1.
23. Interview met één der betrokkenen.
24. Interview met één der toen aanwezigen.
25. Interview met één der betrokkenen.
26. Op 30 januari 1965 werd na langdurige discussie besloten tot de aanduiding van secretarissen voor de organisatie (conform voorstel van de reorganisatiecommissie).
27. Notulen hb, 7 november 1964.
28. *Vrijheid en Democratie*, 23 april 1964, p. 3.
29. 'Notities van een insider', *Vrijheid en Democratie*, 30 januari 1964.
30. Notulen hb, 15 februari 1964.
31. *Vrijheid en Democratie*, 6 februari 1964, p. 1.
32. Mr. J. van Someren op congres te Amsterdam.
33. Notulen hb, 11 april 1964.
34. *Jaarverslag vvd*, 1965, p. 1.
35. Interview met één der betrokkenen en brief aan Mr. F. Korthals Altes,

- mei 1981 (bij diens afscheid).
36. 'De Formatie-Cals of het Offerfeest der Beginselen', redevoering op de 18e jaarlijkse algemene vergadering, 19 april 1965.
 37. *Vrijheid en Democratie*, 19 maart 1964, p. 1.
 38. *Vrijheid en Democratie*, 19 maart 1964, p. 7.
 39. Oud had op die 18e april 1964 in een redevoering zijn zienswijze gegeven op de discussiegrondslag, *Vrijheid en Democratie* 30 april 1964, p. 5.
 40. *Vrijheid en Democratie*, 30 april 1964, p. 7.
 41. Drs. Y.P.W. van der Werff.
 42. *Vrijheid en Democratie*, 14 oktober 1965.
 43. Notulen hb, 9 oktober 1965.
 44. De kamercentrales Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht en Leiden.
 45. Notulen hb, 8 januari 1966.
 46. 25 juni 1966, Jaarverslag vvd over 1966; 8 juli volgde publicatie van de definitieve tekst in: *Vrijheid en Democratie*.
 47. Georganiseerd door de kamercentrale Utrecht, verslag in: *Vrijheid en Democratie*, 25 maart 1965, p. 3.
 48. H.J.L. Vonhoff, 'De Zindelijke Burgerheren', 1965.
 49. De jaren '49/'50.
 50. H.J.L. Vonhoff, 'Toxopeus', hoofdstuk . . . *Jubileumboek vvd*, 's-Gravenhage 1988.
 51. Toen nog Koninginnegracht 61 te Den Haag.
 52. Noch in besluitenlijsten, noch in notulen hb, noch in het Jaarverslag over 1966, noch in *Vrijheid en Democratie* wordt er mededeling over gedaan.
 53. Interview met één der betrokkenen.
 54. Interview met één der betrokkenen. Overigens geeft Gruijters zelf een andere lezing van zijn gemoedsgesteldheid in: *W. Jungman, Harm van Riel*, 1981, p. 86.
 55. W. Jungman, 'Harm van Riel', 1981, pp. 86 e.v.
 56. Interview met één der betrokkenen.
 57. H.J.L. Vonhoff, 'De Zindelijke Burgerheren', voorwoord, 1965.
 58. *Vrijheid en Democratie*, 7 oktober 1966, p. 11.
 59. Mr. L. Meijer, voorzitter van de redactiecommissie.
 60. H. Wiegel, *Vrijheid en Democratie*, 22 juli 1966, p. 9.
 61. *Vrijheid en Democratie*, 14 oktober 1966, p. 3.
 62. *Vrijheid en Democratie*, 17 maart 1967, p. 4.
 63. *Vrijheid en Democratie*, 13 februari 1967, p. 7.
 64. Onder leiding van Lex Braamhorst.
 65. Het affiche (met de zgn. chocoladeletters) werd voor de eerste maal gebruikt in *Vrijheid en Democratie* van 3 februari 1967.

66. *Vrijheid en Democratie*, 24 februari 1967, pp. 3 e.v.
67. *Vrijheid en Democratie*, 17 maart 1967, p. 7.
68. H. Wiegel.
69. Drs. F.A. Hoogendijk.
70. Interview met één der betrokkenen.
71. Kabinet-De Jong, 1967-1971.
72. *Vrijheid en Democratie*, 24 maart 1967, p. 7.
73. Na Haya van Someren, Zegering Hadders, Witteveen, Geertsema, Van Dijk, Berkhouwer en Joekes; en voor Vonhoff (no. 9).
74. Mr. H.C.G.L. Polak in 1985.
75. *Vrijheid en Democratie*, 18 augustus, p. 1. 'Katholieke Vuur Proef'.
76. Notulen hb, 8 april 1967.
77. Notulen hb, 21 oktober 1967.
78. *Vrijheid en Democratie*, 1 december 1967.
79. *Vrijheid en Democratie*, 19 juni 1968, p. 1.
80. Interview met één der betrokkenen.
81. Notulen hb, 17 februari 1968.
82. Redevoering jaarlijkse algemene vergadering 1968 te Maastricht.
83. Notulen hb, 14 september 1968.
84. Notulen hb, 18 oktober 1968.
85. Notulen hb, 15 november 1968.
86. Besluitenlijst db, 26 oktober 1968.
87. Notulen hb, 15 november 1968, p. 4.
88. *Vrijheid en Democratie*, 4 april 1969, p. 7.
89. Ook ondervoorzitter en penningmeester werden vervangen.
90. *Vrijheid en Democratie*, 4 april 1969, p. 7.
91. Mr. H. van Riel, afscheid Eerste Kamer, brief van 3 juni 1976.